

Szkárosi Horváth András (Tállya), Sztárai Mihály (Sárospatak), Thúri Farkas Pál (Abaújszántó).

Nem munkálkodhattak volna, ha nem találnak védelmezőt és támogatót a reformáció mellé álló fő- és köznemesi, birtokos családoknál, mint pl. az akkori Báthori, Bocskai, Dobó, Homonnai Drugeth, Jaksits, Mágócsy, Perényi, Rákóczi, Telegdi nemzetségek.

Sem a hősorkorszak hazai reformátorait és patrónusaikat nem ismerjük teljességgel, de az ismerteket sem eléggé. Adósai vagyunk azoknak az egykori honfitársainknak, akik egy rendkívül nehéz korszakban maradandó lelki-szellemi-erkölcsi értékekkel gazdagították nemzetünket.

Kiss Endre József

Miskolc és Borsod reformációja

A XVI. századi Magyarországon a 60-as és 70-es években már kibontakozott a reformáció, és a gyülekezetek már megújult hittel, liturgiával és egyházszerkezettel éltek tovább életüket. A mostani borsod-gömöri egyházmegyében is vannak gyülekezetek, amelyeknek pecsétjében ott van az 1560-as valamelyik évszám. Nem szakadtak el az egyháztól, a római katolikus egyháztól, hanem megújultak, a *Szentírásra* épült, öntudatos hittel prédikáltak, tanítottak, vallották meg hitüket. Vállalták a kontinuitást az ecclesia catholicával, az egyetemes egyházzal, és hálát adtak a megújulásért. Nem ők szakítottak a római, a „pápás” egyházzal, hanem őket zárták, sőt, átkozták ki onnan, mint Pál apostolt annak idején a zsinagógákból. A megújult gyülekezetekben tehát a *Szentírást* olvasva hitükben megújult korábbi plébánosok és szerzetesek szolgáltak tovább. Károlyi Gáspár neve mellett a reformált egyház papjaként is olykor ezt a titulust találjuk: plébános.

A Németországban elindult hit és egyház megújulásának a híre korán eljutott Magyarországra. Már a mohácsi összeomlás előtt vannak Budán a Habsburg Mária királyné környezetében olyanok, akik érdeklődéssel és nyitottan fogadták a lutheri tanokat. Kassán pedig 1522-től az a Heckel János volt a plébános, akit az első magyarországi reformátorok között tartunk nyilván.

Elsősorban hazánk északi megyéit érték el a lutheri tanok. A kereskedelmi útvonalak ezeken a megyéken haladtak át, ahol a lakosság nagyjából német nyelvű volt, és közvetlenül kapták és ismerték meg a hitújítás eszméit. Legelőször öt felvidéki szabad királyi város döntött a reformáció elfogadásáról: Kassa, Lőcse. Bártfa, Eperjes és Kisszeben, majd rövidesen hatodikként melléjük állt Késmárk is. A királyi városok közvetlenül a király fennhatósága alá tartoztak, függetlenül választhattak maguknak papot, a helyi földbirtokosok akarata vagy hozzájárulása nélkül. Ezekből a városokból terjedt tovább az Alföld felé a reformáció, tehát Borsod, Abaúj, Zemplén megyére. Akkor, a XVI. században ugyan fordított volt a sorrend, ami a megyék jelentőségét illette: Zemplén volt a legjelentősebb, utána következett Abaúj, majd Borsod, ill. Borsod-Gömör és Kishont vármegye. Miskolc pedig negyed-, ötödrangú város volt a régióban, jelentősebb volt nála a közelében fekvő Szikszó vagy Sajószentpéter.

Zemplénben, Abaújban, de még Borsod megye északi részén is hamarabb meggyökerezett a reformáció, mint Miskolcon. Miskolcon ugyanis nem volt olyan jelentőségű földbirtokos, mint az előbb említett helyeken. Zemplénben és Abaújban főleg a tekintélyes Peré-

nyi család, de jelentős részük volt a reformáció útjának egyengetésében a XVI. században a Drágffy, Mágócsy, Balassa, Thurzó, Török családoknak is. Miskolcon – ill. a diósgyőri uradalomban – azonban a legbefolyásosabb földbirtokosnő, Fánchy Borbála nemcsak akadályozta az ide is elérkező lutheri tanok terjedését, de üldözte azok terjesztőit és elfogadóit. Halála, 1563 után már szabadon munkálkodhattak a hitújítás hívei. A városnak Diósgyőr urával, Balassa Zsigmonddal, majd még inkább annak özvegyével folytatott küzdelemben azonban nem a vallási kérdéseké a fő szerep, sokkal jelentősebbek a Miskolc önállóságát, autonómiáját érintő ellentétek.

A vallásváltás kérdése tehát – Miskolcot tekintve legalábbis – összefonódik a mezővárosi önállóság kérdésével. Ez azonban egyáltalán nem egyedülálló jelenség. A késő középkor végére ugyanis nemcsak a szabad királyi városok, hanem a mezővárosok jó része is megszerzi az önkormányzati autonómia fontos elemét képező kegyúri jogot, amely a szabad papválasztás kiváltságát is jelenti, ami megkönnyíti a protestantizmus terjedését. Miskolc 1411 óta rendelkezik ezzel a kiváltsággal, amelyet Zsigmond adományozott a városnak. Miskolcon tehát a reformált hit elfogadásának oka és lehetősége elsősorban a mezővárosokban is meglévő szabad papválasztási jog és a mezővárosi autonómia erősödése. Emellett a Fánchy Borbála halálával a földesúri ellenkezés megszűnt, majd Perényi Gábor és Guthi Ország Ilona, valamint Török Ferencné Guthi Ország Borbála személyében a reformáció pártoló földesúri hatalom érvényesült Miskolcon is.

Miskolcon az új egyházszervezkedés jelentkezésére, megtelepedésére a legelső adatunk a lelkész, Hevesy Mihály neve. Ő 1567-ben a tarcali zsinaton már mint miskolci „*pastor et senior*” írta alá a zsinati végzéseket. Egy évvel később újra szerepel a neve egy levélen, amelyet 1586. május elsején írnak Beza Tódornak. A levél, amelyet Göncön fogalmaztak, beszámoló arról, hogy a környéken leginkább elterjedt irány a kálvini reformáció.

Borsodban ekkor szinte valamennyi jelentősebb településen, pl. Szikszón és Sajószentpéteren már legalább egy évtizede protestáns lelkészek működnek. Ezekhez képest – az okokat előzőleg említettük – viszonylag későn, nagy lépéshátránnyal indul a miskolci reformáció. A borsodi egyházmegye sem szerveződött még meg. Az egész egyházmegye korábbi létezéséről csak hiányos adataink vannak, különösen ha összehasonlítjuk ezeket Abaúj és Zemplén már kiépültnek tekinthető egyházszervezetével.

Miskolc reformációjának késlekedése azzal járt, hogy a város kimaradt az egyházszervezet kialakulásával járó küzdelmekből, bár az ezzel foglalkozó tarcali zsinatokon (1561, 1562) Hevesy Mihály miskolci lelkész is részt vett, és aláírta a kálvini hitvallás elfogadását. A helvét irány elfogadásának irányítói Thuri Farkas Pál sajószentpéteri lelkész és Kopácsi István sárospataki prédikátor és a pataki iskola rektora, Szikszai Fabricius Balázs voltak.

A tarcal-tordai hitvallás mintegy előrevetíti a létrejövő magyar református egyház struktúrájának felemás voltát, hiszen a magyarországi az egyetlen a református, vagy ahogyan a nyugati országokban nevezik: presbiteriánus egyházak között, amelynek egyházkormányzata működésében episzkopális, azaz püspöki, hierarchikus. További érdekessége, hogy ennek ellenére éppen itt, a tiszáninneni egyházkerületben állnak ellen legtovább a püspökválasztás kötelezettségének, egészen 1735-ig. Ehelyett ún. szeniorok vagy esperesek irányítják a különböző egyházmegyéket. Az egész egyházkerületet tekintve pedig az az irányító, a superintendens, akinek egyházmegyéjében a zsinatot tartják. (Mint a XX. század kétharmadát átélő tanúja mondom el, hogy 1957-ben, a tiszáninneni egyházkerület visszaállítása érdekében komolyan felvetődött annak igénye, hogy a zsinat-presbiteri elvnek megfelelően ajánlatos lenne eltörölni a püspöki tisztséget. Az ország más kerületeiből is csatlakoztak ehhez a javaslatához.)

1564-ben még mindig Némethi Ferenc tokaji várkapitány segédletével és még mindig Tarcalon tartanak zsinatot, ahol ismét aláírják Beza-féle svájci, helvét hitvallását. A tiszáninneri esperességek első nagyobb, már törvényalkotó zsinatát Göncön tartják 1566 januárjában. A helyváltoztatás oka, amiért nem Tarcalon van a zsinat, egyrészt Némethi Ferenc 1565-ben bekövetkezett halála, másrészt egy nagy formátumú, erőteljes személyiség előtérbe kerülése: Károlyi Radics Gáspár, Gönc lelkésze lesz a központi alakja az eseménynek mint kassavölgyi szenior. Thuri Farkas Pál és Szikszai Fabricius Balázs, valamint Kopácsi István is eltávozik akkorra a zempléni vezetőtestületből Perényi Gábor miatt, aki ellenállt a helvét irány elfogadásának. Így Károlyi Gáspár maradt a legnagyobb tekintélyű vezető a már idős Mohi Ferencsel, a borsodi szeniorral és szikszói prédikátorral együtt.

Hevessy Mihály és Mohi Ferenc után, aki Szikszón viselt lelkészséget, 1571-től szikszai Hellopaeus Bálint egri pap tölti be az esperesi tiszteket, majd valószínűleg újra Hevessy Mihály. 1584-től 1598-ig szerepel Tolnai Vince sajaszentpéteri pap neve az esperesek között. Az egyházszervezés és a hitvallás megfogalmazása kérdésében ő a XVI. század legjelentősebb borsodi esperese. Az ő vezetésével tartanak először egyházlátogatást az egyházmegyében, amelynek jegyzőkönyvei megmaradtak. Tolnai esperessége alatt történik meg a borsodi, a gömöri és a kishonti egyházközségek egyesülése, és ő a szenior azokon a zsinatokon is, amikor 1595-ben megfogalmazzák a felső-magyarországi, majd valamivel később a borsod-gömör-kishonti cikkelyeket. Mindkettőnek az a legfontosabb jellemzője, hogy egy már létrejött egyház működési kereteit rögzíti. Szól a papok kötelezettségeiről, és arról is, hogy a papok mellett az egyházközségek kötelesek tanítókat tartani. A cikkelyek kitérnek az egyház törvénykezésére is, valamint a kiszabható pénzbírságra és az eklézsia megkövetésének módjára.

A XVII. század nevesebb borsodi esperesei: Geleji Gábor szikszói pap (1638–), Geleji Kátona Istvánnak, a nagyhírű erdélyi püspöknek a testvére, Kapossy István rimaszombati pap (1678–), akit az egyházmegyében szuperintendensként emlegetnek, majd Harsányi István rimaszombati pap, volt gályarab, a borsodi egyházmegye szeniora. Az esperesek szolgálati helyük szerint: 6 esperes szikszói pap, 4 miskolci, 3–3 sajaszentpéteri és rimaszombati, 1–1 szendrői és egri.

Miskolczi Csulyak István naplójából néhány érdekes adatot tudunk meg a korabeli állapotokról. Elégedetlen volt azzal, ahogyan a város gondoskodott lelkészeiről. Ezért is ment el Miskolcra. De máshol sem volt rózsás a helyzet. Erről szól a következő idézet naplójából: „1616. január 2-án nagyságos Rákóczi György Bankházi Gáspárral hitlevetet küldve az ónodi gyülekezet vezetésére tisztelegéssel meghívott. Ezt a helyet a helység piszkossága miatt visszautasítottam, mert egészségemre nagyon ártalmas lett volna. A következő hónapban, február 14-én ugyancsak nagy hirtelen a szikszói polgárok hívtak meg a gyülekezet vezetésére. Ettől nem idegenkedtem volna, ha a parókia épülete kényelmetlensége nem jelentett volna akadályt.”

A XVI. század végére Magyarország lakosságának 90%-a protestánsná vált. Így a ma túlnyomóan római katolikus helységek, mint pl. Mezőkövesd is, amely aztán a következő században, az egri püspökség megerősödésekor rekatolizált a „*cuius regio, eius religio*” akkori törvény alapján. Miskolc azonban református város maradt, Debrecen után az ország második legnagyobb református városa, egészen a múlt század közepéig, amikor az összevonással és a környező falvakból való beköltözéssel a katolikus lakosság száma meghaladta a protestánsokét.

Ez évben, amikor a reformáció 500 éves jubileumi évében élünk, nem egymás ellen kell megújulnunk, hanem együtt a keresztyén-keresztény egyházaknak, hogy az egyházak

hitében elbizonytalanodott vagy hitét veszített Európának újra segítséget adhasson társadalmi méretekben, túl az egyházi-gyülekezeti élet szűkebb keretein a szociális, gazdasági és közművelődési területeken is, ahogyan ez történt a XVI. századi reformáció hatására Európában.

Benke György

Felhasznált irodalom. *Ágoston István*: Észak-Magyarország reformációja a XVI. század első felében. *Theológiai Szemle* 41. 1998. 2. sz. 115–122.; *Balogh Judit*: A reformáció Miskolcon. In *Szakály Ferenc* (szerk.): Miskolc története. II. 1526-tól 1702-ig. Miskolc, 1998. 441–506.; *Román Ernő*: Az Alsóborso-di s az ósrégi Borsod-Gömör-Kishonti egyházmegye története. Miskolc, 1926. *Baráth Béla–Dienes Dénes–Misák Mariann* (sajtó alá rendezte): A Tiszáninnen Református Egyházkerület babiloni fogása. Dokumentumok 1948–1957. Miskolc–Sárospatak, 2006.

Rákóczi Zsigmond, a kultúrapártoló és zsoltárszerző fejedelem

A művelődés, műveltség fontosságával a magyar történelem kiemelkedő személyiségei mindig is tisztában voltak. Gondoljunk csak Mátyás király Corvináira, humanista tudósaira, a visegrádi reneszánsz udvar társaságára, vagy később Balassi Bálintra és Zrínyi Miklósról, hogy csak a régibb századokból vegyük a példákat.

A Rákócziak is, kivétel nélkül széles látókörű emberek voltak, nagy műveltségűek saját korukban. Nemcsak a politikában nagy formátumú egyéniségek; nem is lehettek volna azok, ha nem látnak rá a világra, ha nincs átfogó képük róla, ha nem tudnak eligazodni viszonyai között; e műveltség nélkül nem ismerhették volna fel a „hic et nunc”-ot, az „itt és most”-ot, a vezérfonalat a politikai cselekvéshez. Nemcsak támogatták a tudományokat és a művészeteket, főleg az irodalmat – akkoriban ez elsősorban a vallásos érzés kifejezésére szolgált és a politika „szolgálólánya” volt –, hanem művelték is.

„Öreg”, vagy újabb keletű állandó jelzője szerint „szerencsi” Rákóczi Zsigmond (1544–1608), a dinasztiaalapító, a Rákóczi-ház gazdasági és társadalmi tekintélyének megalapozója nyitja a Rákócziak sorát. Életének nagy részért katonaként töltötte el Perényi Péter mellett Sárospatakon, majd végvári vitézként Szendrőben, ugyanitt főkapitányként, később Eger főkapitánya lett, végül erdélyi fejedelem. A harcias életpálya azonban egyáltalán nem korlátozta vonzódását a tudományok iránt. A magyar művelődésben három vonatkozásban is maradandó alkotás fűződik nevéhez, illetve alakjához:

mint a vizsolyi *Biblia* kiadásának legfőbb támogatója,

mint ének- és zsoltárszerző,

mint egy korabeli, irodalomtörténeti jelentőségű verses eposz főhőse.

A magyar bibliafordítás jelentőségét nem kell itt indokolni; Károlyi Gáspár hatalmas vállalkozása azonban – kétségtelenül – Rákóczi Zsigmond, akkori egri főkapitány támogatása nélkül nem valósulhatott volna meg. A Hegyalja a magyar reformációnak az egyik, talán a legfőbb forrásvidéke volt a 16. században. E táj földesurai, Rákóczin kívül Ecsedi Báthori István országbíró, a Homonnai Drugethek, Mágócsi Gáspár, vagy a tokaji várkapitány, Németi Ferenc már a reformáció korai időszakában, a XVI. század közepétől kezdve, majd a